

УДК 001 : 63(477)

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ДОСЛІДНА
СПРАВА В УРСР НАПЕРЕДОДНІ ВСТУПУ
РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ У ДРУГУ СВІТОВУ
ВІЙНУ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ****AGRICULTURAL EXPERIENCE IN THE
UKRAINIAN SSR ON THE EVE OF THE
SOVIET UNION'S ENTRY INTO WORLD WAR
II: ORGANIZATIONAL ASPECT****Корзун О.В.,**

кандидат історичних наук, здобувач,
Національна наукова сільськогосподарська
бібліотека НААН (Україна, Київ),
elkorzun365@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2869-9549>

Korzun O.V.,

Candidate of Historical Sciences, National Scientific
Agricultural Library of the National Academy
of Agrarian Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv),
elkorzun365@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2869-9549>

В статті розглянуто зміни, які відбулись в організаційній структурі сільськогосподарської дослідної справи на території УРСР напередодні вступу Радянського Союзу у Другу світову війну. Проаналізовано, що в другій половині 30-х років XX ст. функції координатора вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи було покладено на Народний комісаріат земельних справ УРСР, в особі його структурного підрозділу Сектору науково-дослідних установ. Доведено, що політична ситуація початку Другої світової війни стимулювала реорганізацію управління галузі, започаткувала процес відродження академізації аграрної науки на українських землях, інтеграції західноукраїнського галузевого наукового простору у загально-республіканських контекст.

Ключові слова: сільськогосподарська дослідна справа, Сектор науково-дослідної роботи, Народний комісаріат земельних справ УРСР, Українська філія Всесоюзної сільськогосподарської академії наук ім. В. І. Леніна, Друга світова війна.

The article deals with the changes that have occurred in the organizational structure of agricultural expertise of the territory of the Ukrainian SSR on the eve of the entry of the Soviet Union in World War II. It is analyzed that in the second half of the 30-s the functions of the coordinator of the domestic agricultural expertise were assigned to the People's Commissariat of Agriculture of the Ukrainian SSR, represented by its structural subdivision of the Sector of Research Institutions. It is proved that the political situation at the beginning of the Second World War stimulated the reorganization of the industry management, the beginning of the process of revival of the academicization of agrarian science on Ukrainian lands, the integration of Western Ukrainian industry scientific space into the national context.

Keywords: agricultural experience, Research and Development Sector, People's Commissariat of Agriculture of the Ukrainian SSR, Ukrainian branch of the All-Union Agricultural Academy of Sciences. V.I. Lenin, Second World War.

Характерною особливістю сьогодення є постійний інтерес до подій минулого нашої держа-

ви, особливою популярністю серед громадськості та науковців залишаються питання, пов'язані з Другою світовою війною. Однак, попри вивчення цього періоду протягом більше ніж сімдесят років, ще досі залишаються чимало малодосліджених аспектів цієї трагедії. Особлива увага приділяється аналізу підготовки Радянського Союзу до вступу у війну, нарощування її військово-промислового комплексу. Однак поза увагою вчених залишається питання розвитку сільського господарства в кінці 30-х початку 40-х років, особливо його наукового забезпечення, що мало забезпечити ефективне ведення галузі в умовах військового часу.

До питання організаційної побудови сільськогосподарської дослідної справи в другій половині 30-х років звертались у своїх дослідженнях В. А. Вергунов [1], Н. Б. Шебетюк [2], В. В. Баленко [3]. Однак, поза увагою вчених залишалось окреслення змін, які відбулись в організаційній побудові аграрної науки напередодні вступу Радянського Союзу у Другу світову війну, зокрема періоду 1939-1941 рр. Суттєвого інформаційного доповнення даний період в історії сільськогосподарського експериментаторства отримав після виходу збірників документів та матеріалів: «Державне регулювання сільськогосподарської науки в УСРР/УРСР у 1935-1940 рр.» [4], «Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у 1940-1946 рр.» [5] підготовлених Інститутом історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної аграрної академії наук України.

В другій половині 30-х років науково-дослідні установи аграрного спрямування, що функціонували на території українських земель, не мали належного єдиного науково-методичного центру і в науково-методичному відношенні були розрізнені. Соціально-культурний та політичний контекст середини 30-х років призвів до ліквідації створеної в першій половині 30-х рр. Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, як єдиного організаційного і методичного центру сільськогосподарської науки в УРСР. Теоретичні дослідження галузевих питань здійснювались в межах Відділу біологічних наук АН УРСР, де була сформована бригада науковців з числа інститутів зоології, біохімії, ботаніки, мікробіології, органічної хімії і технології, хімії та фізико-технічного інституту. Працювала низка сільськогосподарських учбових кафедр в університетах й інститутах Наркомату освіти УРСР. На українських землях розташовувалась значна кількість дослідних станцій, полів та інститутів, що входили до системи Наркомзему харчової промисловості та його управління цукрової промисловості – Головцукор (2 науково-дослідних інституту (НДІ), 6 науково-дослідних (НД) станцій та більше

20 опорних пунктів) та Наркомзему СРСР (3 НДІ, 6 – НД станцій та їх мережа опорних пунктів) [1, С. 149-150].

Однак більшість дослідних інституцій аграрного спрямування були зосереджені у віданні Наркомзему УРСР. До його мережі було включено 97 інституцій (10 НДІ, 28 дослідних станцій, 16 дослідних полів, 42 опорні пункти, що розташовувались в колгоспах УРСР та Центральна сільськогосподарська бібліотека [5, С. 11-13]. Найбільша кількість установ була сконцентрована в Київській та Харківській областях [1, С. 148]. Загальний бюджет їх фінансування становив більше 17 млн. крб. На рілний напрям досліджень виділялось 39 % всього бюджету (6,6 млн. крб), плодоовочний – 20,4 % (3,5 млн. крб), тваринництва – 14 % (2,4 млн. крб.), механізації – 13% (2,2 млн. крб.), меліорації – 12,3 % (2,1 млн.крб.), окремою статтею фінансувалась Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека – 1,2 % (0,2 млн. крб.). Мережа НД установи системи НКЗС УРСР володіла потужною матеріально-технічною базою, яка нараховувала лише земельних площ 43 тис. га., тракторного парку – 163 одиниці, комбайнів – 21 та іншої сільськогосподарської техніки (сівалок, культиваторів, зерноочисних установок, сортувальниць, плугів) – 1262 шт. [5, С. 11-13]

Постанова РНК УСРР № 158 від 29 вересня 1935 р. «Про стан і завдання науково-дослідної роботи в сільському господарстві» [4, С. 211-217] вносились суттєві науково-організаційні зміни принципів і підходів до ведення аграрного дослідництва. Як зазначалось в документі «за наявності окремих значних досягнень [...] робота науково-дослідних інститутів і дослідних станцій в цілому не відповідає вимогам соціалістичного сільськогосподарського виробництва». В цьому ж документі остаточно ставилася крапка і щодо академізації сільськогосподарської дослідної справи. «Українська академія сільськогосподарських наук, створена для об'єднання і науково-дослідного керівництва роботою інститутів, не справилися з покладеним на неї завданням». Зазначалось, що галузева Академія лише заважає в просуванні наукових здобутків у виробництво. Після ліквідації ВУАСГН керівництво науково-дослідними сільськогосподарськими установами було остаточно покладено на Наркомат земельних справ УСРР.

З метою забезпечення науково-методичного керівництва їхньою роботою при Наркомземі УСРР створено Наукову раду в кількості 81 особи на чолі з наркомземом Л. Л. Паперним. До складу ради увійшли академіки Т. Д. Лисенко, О. Н. Соколовський, Б. М. Рожественський та лише 5 представників від НДІ, всі інші – функціонери Наркомату і на місцях – ланкові, комбайнери, голови колгос-

пів [4, С. 41-49]. Таким чином, сама організаційна складова діяльності Наукової Ради не сприяла методичному координуванню сільськогосподарської дослідної справи. До початку вступу СРСР у Другу світову війну відбулось лише одне засідання Наукової Ради [4, С. 94-95]. Цю місію здійснювала Всесоюзна академія сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна. Зокрема, академія здійснювала науковий супровід програми розвитку тваринництва, боротьби зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських культур, дослідження сільськогосподарського потенціалу західноукраїнських земель, затверджувала структуру НД інститутів тощо. До безпосередньої мережі ВАСГНІЛ увійшла низка дослідницьких інститутів, що функціонували на українських землях: Всесоюзний селекційно-генетичний інститут в Одесі; Кримський Нікітський сад як дослідна станція Всесоюзного інституту рослинництва в Ленінграді; Сумська дослідна станція як складник Всесоюзного інституту добрив, агротехніки та агрогрунтознавства ім. Гедройца; Інститут акліматизації і гібридизації тварин (Асканія-Нова); Дніпропетровський філіал Всесоюзного інституту електрифікації сільського господарства у Запоріжжі [4, 222-233].

Організаційне управління сільськогосподарською дослідною справою в межах НКЗС УРСР здійснював його структурний підрозділ Сектор науково-дослідних установ, що мав вирішувати матеріальні, фінансові, кадрові та інші питання [1, с. 138, 145]. Діяльність Сектору фактично зводилась до механічного розподілу грошей та до скликання щорічної конференції працівників науково-дослідних установ. Головна вказівка Сектору, якою мали керуватися НД установи – це опрацювання усіх тематичних планів «на широких нарадах при обласних земельних відділах та Наркомземі за участю агрономів облземвідділу, МТС, райземвідділу та стахановців виробництва.» [4, С. 226-35] Не зважаючи на наявність в складі Сектору посад інспекторів-консультантів по окремим напрямкам наукової роботи (7 штатних одиниць), цей орган НКЗС УРСР в реальності не займався комплексним вивченням програмних завдань дослідних установ. Те саме стосувалось матеріально-технічного обслуговування мережі, коли контроль за фінансами, що виділялись на наукову роботу. Найгучніший лозунг під яким створювався Сектор: «Наука – у виробництво» лише декларувався, а на практиці мало втілювався у життя. Зокрема, яскравим прикладом відсутності управлінської взаємодії було впровадження у виробництво та масове використання розробленої та апробованої УНДІ механізації сільського господарства техніки, яка так і лишалась у вигляді креслень та експериментальних зразків [4, С. 113-116]. Згідно відгукам фахівців на

місцях, за всі роки існування Сектору жодного разу ніхто з його співробітників не вникав у сутність роботи: над чим насправді працюватиме установа, що є змістом її досліджень з окремих тем, дослідів, яким методом вирішуватиметься те чи інше питання тощо [4, С. 417-422]. У своїй експериментальній роботі більшість сільськогосподарських дослідних установ не запроваджували досягнення таких теоретичних наук, як фізики, хімії, фізіології, мікробіології тощо, не використовували досягнень цих наук у техніці, механізації. В організації ж сільськогосподарського експерименту науково-дослідні станції здебільшого значно відставали від теорії. Ще гіршою була ситуація на дослідних полях та опорних пунктах. Там часто ігнорували елементарні правила методики польового дослідження і зводили його нанівець. Облземвідділи, що надавали для цих опорних пунктів кошти, як і станції та інститути, яким були підпорядковані ці опорні пункти, протягом років не цікавилися їх роботою.

Таким чином, навіть галузева наука, приписана до наркоматів, не була прямо зацікавлена у вирішенні виробничих завдань, в модернізації виробництва, в зростанні продуктивності праці і зниженні енергетичних і матеріальних витрат. Проте зовні домінувало відомче підпорядкування науки, коли велика мережа наукових установ підпорядковувалася органам, що керують виробництвом.

Початок Другої світової війни для аграрної наукової громадськості пройшов під загальними лозунгами, які звучали ще з попередніх часів, про «зміцнення соціалістичної індустрії та озброєних сил Радянського Союзу» аби протистояти західно-імперіалістичному світу [6, С. 308]. Стратегічна лінія СРСР в умовах політичної кризи кінця 30-х років була викладена у «Короткому курсі історії ВКП(б)» (1938) та в доповіді Сталіна на XVIII з'їзді партії 10 травня 1939 р., де робився наголос на «подальшому посиленні оборонного потенціалу країни». Знову в політичному середовищі активізувалась теза про всесвітню соціалістичну революцію, яка вибухне на уламках західної політичної «самопоглинаючої» системи. У передовому журналі «Більшовик» у цей час зазначалось: «Людство іде до великих битв, які розв'яжуть світову революцію» [7]. Головним завданням, яке стояло перед галуззю, було інтенсифікувати зусилля по максимально-ефективній організації сільського господарства та його науково-організаційного забезпечення.

Галузеве міністерство, яке визначалось, як один з найбільших республіканських наркоматів, важко справлялось з покладеними на нього завданнями. Адже з утворенням Наркомзему вважалося, що він буде винятково директивним органом, в компетенції якого будуть розробка планів розвитку сільського господарства, координація проведення сільсько-

господарських кампаній, безпосереднє управління лише великими підприємствами. На практиці НКЗС керував радгоспами та МТС, здійснював керівництво та контроль за сівозмінами та землеустроєм. Крім того, тепер в його компетенції був методичний супровід науково-дослідних установ. Така ситуація в управлінні галуззю вимагала реорганізації, що започатковувалась Постановою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 5 грудня 1939 р. [4, С. 408-413] На виконання цього документу, згідно постанови РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 31 грудня 1939 р. з метою більш ефективного управління сільським господарством (планування, фінансування, матеріальне оснащення), а також покращення роботи машинно-тракторних станцій та організаційно-господарського забезпечення колгоспів здійснено реорганізацію Наркомзему УРСР. Стержневою ідеєю в реформуванні Наркомзему було створення виробничо-територіальних управлінь, замкнутого типу, які могли забезпечити управління сільським господарством окремо взятого регіону в усьому його комплексі. Так, в системі управління Наркомзему створювалось 7 виробничо-територіальних управлінь: Центрального Лісостепу; Східного Лісостепу; Півдня; Південно-Східне; Полісся; Північно-західне; Західного Лісостепу. Замість галузевого (спеціалізованого) принципу побудови було застосовано виробничо-територіальний: створені територіальні главки, у складі яких виробничо-територіальні сектори, які мали управляти колгоспами та МТС. У кожному з них були створені виробничі і спеціальні управління: 1) тваринництва, 2) конярства, 3) ветеринарне, 4) сортове, 5) плодоовочеве, 6) меліорації, 7) землеустрою, 8) агротехніки і механізації сільського господарства, 9) вищих начальних закладів і технікумів, 10) підсобних колгоспних підприємств і млинарства та 11) птахівництва. Одночасно, при наркоматі були ліквідовані структурні підрозділи у вигляді галузевих управлінь: зернове, бурякове, бавовняне, лляно-конопляне, тютюнове, лісове, машинно-технічне, планово-фінансове, по боротьбі зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, обліку і звітності та спецвідділ. Територіальні управління, крім тих що репрезентували західноукраїнські області мали у своєму складі: головного агронома в особі керівника управління та групу агрономів-спеціалістів головного інженера по механізації з групою спеціалістів, окремий планово-фінансовий відділ та бухгалтерію. Така організація дозволяла в короткі терміни вирішувати будь-якої складності виробничі питання в конкретно взятому сільськогосподарському регіоні, не порушуючи роботи інших територій. В складі міністерства виокремлювався Військовий відділ, який мав розробляти плани роботи галузі в умовах війни.

Постійні нарікання на відірваність аграрної науки від виробництва, критика в цьому відношенні роботи НКЗС УРСР, розпорошеність НД установ щодо підпорядкування викликали активне обговорення в пресі та серед наукового загалу шляхів реформування організаційної складової сільськогосподарської справи. Фахівці відмічали, що в умовах планової економіки та підготовці до військового протистояння єдиним гарантом розвитку сільськогосподарської дослідної справи мало бути повернення до універсального координуючого органу аграрної науки – республіканської галузевої академії наук, хоча б у вигляді філії всесоюзної [4, С. 414-422].

Про наміри повернення до академічної організації побудови вітчизняної сільськогосподарської справи було окреслено у згаданій Постанові РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 31 грудня 1939 р. Наступним кроком до академізації аграрної науки стало створення матеріально-технічної бази філіалу. У березні 1941 р. згідно Постанови РНК УРСР №156 від 12 лютого 1941 р. на базі ліквідованого НДІ наукових методів посіву, що входив до мережі НКЗС УРСР, організовано Український філіал Академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна [4, С. 204]. Для вирішення всіх технічних питань (продовження незакінчених НДІ наукових методів посіву дослідних робіт та працевлаштування його співробітників, тощо) створювалась ліквідаційна комісія при НКЗС УРСР. Згідно Постанови РНК УРСР від 13 лютого 1941 р. формувалось Організаційне бюро Українського філіалу ВАСХНІЛ в складі 10 чол. на чолі з М. О. Ольшанським, затятим прибічником академіка Т. Д. Лисенка, який виконував обов'язки директора з наукової роботи Всесоюзного НДІ селекції та генетики (Одеса) [4, С. 205]. До складу Оргкомітету увійшли академіки – В. П. Постелов та В. Я. Юр'єв, з числа науковців доцент Уманського СГІ, С. Х. Дука; кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник Всесоюзного НДІ кормів ім. В. Р. Вільямса В. М. Рабінович та кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник Всесоюзного НДІ селекції та генетики І. Д. Колесник. З числа функціонерів Оргбюро представляли: В. Ф. Старченко, заступник голови РНК УРСР; Ф. Г. Луценко, заступник наркома земельних справ УРСР; П. В. Рудницький – начальних планового відділу НКЗС УРСР, М. І. Харитонов, який очолював сектор винахідництва НКЗС УРСР, який тепер було реорганізовано в експериментальну майстерню філіалу. Вченим секретарем Оргбюро призначено А. Г. Утехіна. Оргбюро згідно Постанови РНК та ЦК КП(б)У №145 від 31 січня 1941 р. «Про організацію в УРСР філіалу Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна» надавалось право наукового

супроводу цілої низки питань – від підвищення урожайності сільськогосподарських культур, розвитку насінництва, боротьби зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських культур до розвитку окремих аграрних галузей [4, С. 439-440]. По суті, Оргбюро мало перейняти функції Наукової Ради НКЗС УРСР з її громіздкою структурою (81 чол.), адже намічені завдання мали реалізовуватись силами науково-дослідної мережі НКЗС УРСР. Однак Українська філія ВАСХНІЛ так і не встигла розпочати свою діяльність до початку військових дій на території українських земель, і процес академізації аграрної науки був призупинений. А координаційна діяльність науково-дослідної роботи в сільському господарстві продовжувала здійснюватися відповідним структурним підрозділом Наркомзему УРСР впродовж всього військового та відбудовчого періоду історії аграрної науки до створення Української академії сільськогосподарських наук у 1956 р.

Приєднання західноукраїнських земель до території УРСР започаткувало процес інтеграції наукового галузевого простору у загальнореспубліканський контекст. З метою ефективного та прискореного насадження колгоспно-радгоспної системи в регіоні науково-дослідні установи УРСР були включені у комплексне вивчення ґрунтів шести західноукраїнських областей. Згідно наказу НКЗС УРСР від 11 травня 1940 р. це завдання покладалось на Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства. З метою розвитку тваринництва, розвитку його кормової бази в краї одночасно виходить постанова про комплексне дослідження луків та пасовищ. Планувалось відкриття в регіоні низки науково-дослідних установ для потреб сільського господарства – сільськогосподарські дослідні станції у Львівській, Тернопільській, Черновицькій областях. Для цього розроблялись положення про ці установи, розглядалися різні варіанти розміщення, готувались ґрунтово-кліматичні характеристики до робочих варіантів місць розташування тощо. Однак, процес відкриття інституцій було перервано наступом німецьких військ на територію Радянського Союзу.

Таким чином, розвиток сільськогосподарської дослідної справи в другій половині 30-х рр. ХХ ст. головним чином залежав від соціально-економічних і політичних процесів у суспільстві, державної політики в галузі сільського господарства. У жорстких умовах формування командно-адміністративної системи, функціонування планової економіки, розвитку сільського господарства в межах колгоспно-радгоспної системи сільськогосподарська дослідна справа стала невід'ємним елементом державної структури. Науково-дослідні установи аграрного спрямування, що функціонували на території українських земель, не мали на-

лежного єдиного науково-методичного центру і в науково-методичному відношенні були розрізнені. Координація науково-дослідних установ в межах галузевого міністерства, НКЗС УРСР здійснювалось його структурним підрозділом – Сектором науково-дослідних установ. Науково-методичний супровід здійснювався Науковою Радою, яка однак була вкрай недієвою.

Початок Другої світової війни стимулював до реорганізації організаційної структури галузевого міністерства з виділенням у ньому окремих територіально-виробничих управлінь, які в своєму складі мали відділи з усіх галузей сільського господарства, що дозволяло в разі потреби вирішувати будь-якої складності виробничі питання в конкретно взятому сільськогосподарському регіоні, не порушуючи роботи інших територій. В рамках цієї реорганізації для більш ефективнішого управління та координації наукової роботи установ аграрного дослідництва було започатковано процес відродження академічної організації сільськогосподарської дослідної справи у вигляді Української філії Всесоюзної сільськогосподарської академії наук ім. В. І. Леніна, яке, однак, було перервано військовими діями на території українських земель.

Список використаних джерел

1. Вергунов В.А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ: Аграрна наука, 2012. 416 с.
2. Щербетюк Н. Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-і рр. XX ст. : монографія / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2017. 380 с.
3. Баленко В. В. Загальні тенденції розвитку вітчизняної сільськогосподарської науки у період 1935-1940 рр. *Історія науки і біографістика*. 2017. Вип. 4. 2018. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-4/05.pdf> (дата звернення: 30.08.2019).
4. Державне регулювання сільськогосподарської науки в УСРР/УРСР у 1935-1940 рр. : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ; Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України, ЦДАГО України ; уклад В. А. Вергунов, В. І. Кучер, О. О. Черниш, А. С. Білоцерковська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Бажан ; за заг. ред. Я. М. Гадзала ; наук. ред. В. А. Вергунов. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 474 с.
5. Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у 1940-1946 рр. : зб. док. і матеріалів. / НААН, ДНСГБ, ЦДАВО України ; уклад В. А. Вергунов, М. В. Присяжнюк, О. В. Корзун та ін., Під заг. ред. М. В. Присяжнюка ; Наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : Нілан-ЛТД, 2012. 2006. 756 с.
6. Історія Національної академії наук України (1938-1941) : Документи і матеріали. / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Ін-т архівознавства ; Редкол. : О. С. Онищенко (відп. ред) та ін. Київ, 2003. 920 с.
7. *Большевик*. 1939. №4. С. 56.

References

1. Verhunov V.A. (2012) *Sil's'kohospodars'ka doslidna sprava v Ukrayini vid zarodzhennya do akademichnoho isnuvannya: orhanizatsiynyy aspekt*. [Agricultural Experimental Case in Ukraine from Beginning to Academic Existence: Organizational Aspect]. / NSAL, NAAS. Kyiv: Agrarian Science. 416 p [in Ukrainian].
2. Shchebetjuk N. B. (2017) *Rozvytok ahrarnoyi nauky Ukrayiny naprykintsy 20-kh – u 30-i rr. XX st.* [Development of agrarian science of Ukraine in the late 20's - in the 30's of the XX century] : monohrafiya / NAAN, NNS·HB, In-t istoriyi ahrar. nauky, osvity ta tekhniky ; nauk. red. V. A. Verhunov. Kam'yanets'-Podil's'kyu : TOV «Drukarnya «Ruta»». 380 s.
3. Balenko V. V. (2017) *Zahal'ni tendentsiyi rozvytku vitchyznyanoyi sil's'kohospodars'koyi nauky u period 1935-1940 rr.* [General trends in the development of domestic agricultural science in the period 1935-1940.] *Istoriya nauky i biohrafistyka*. Vyp. 4. 2018. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-4/05.pdf> (data zvernennya: 30.08.2019).
4. (2015) *Derzhavne rehulyuvannya sil's'kohospodars'koyi nauky v USRR/URSR u 1935-1940 rr. : zb. dok. i materialiv* [State regulation of agricultural science in the USSR / USSR in 1935-1940: coll. dock. and materials] / NAAN, NNS·HB; In-t istoriyi ahrar. nauky, osvity ta tekhniky, TSDAVO Ukrayiny, TSDAHO Ukrayiny ; uklad V. A. Verhunov, V. I. Kucher, O. O. Chernysh, A. S. Bilotserkovs'ka, N. P. Kovalenko, N. V. Makovs'ka, O. V. Bazhan ; za zah. red. YA. M. Hadzala ; nauk. red. V. A. Verhunov. Vinnytsya : TOV «Nilan-LTD». 474 s.
5. (2012) *Sil's'ke hospodarstvo URSR ta yoho naukove zabezpechennya u 1940-1946 rr. : zb. dok. i materialiv.* [Agriculture of the USSR and its scientific support in 1940-1946: coll. dock. and materials.] / NAAN, DNS·HB, TSDAVO Ukrayiny ; uklad V. A. Verhunov, M. V. Prysyazhnyuk, O. V. Korzun ta in., Pid zah. red. M. V. Prysyazhnyuka ; Nauk. red. V. A. Verhunov. Kyiv : Nilan-LTD, 2012. 2006. 756 s.
6. (2003) *Istoriya Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny (1938-1941) : Dokumenty i materialy.* [History of the National Academy of Sciences of Ukraine (1938-1941): Documents and materials.] / NAN Ukrayiny. Nats. b-ka Ukrayiny im. V. I. Vernads'koho. In-t arkhivoznavstva ; Redkol. : O. S. Onyshchenko (vidp. red) ta in. Kyiv, 2003. 920 s.
7. (1939) *Bol'shevyk*. [Bolshevik] №4. S. 56.